

Eeuwenoude tekening van imposante stadspoort ontdekt

Nieuw licht op verdwenen Tolpoort van Geervliet

Tolpoort op zeventiende-eeuwse tekening

Een beetje stad had in vroeger eeuwen een stadswal of stadsmuur, of in ieder geval een stadsgracht. Die 'bevesting' diende ter bescherming tegen landlopers, roversbendes en andere ongenode gasten, maar ook ter verdediging in oorlogstijd. Waar vestingwerken een stad omringden, had je ook poorten, vaak met een poortgebouw. Daarvan zijn er niet veel bewaard gebleven in Nederland.

Het is dan ook heel bijzonder dat onlangs opeens een zeventiende-eeuwse afbeelding van een van die verdwenen poorten, de Tolpoort van Geervliet, opdook. De gemeente Nissewaard heeft de tekening aangekocht en in bewaring gegeven bij het Streekarchief Voorne-Putten.

Maar is de poort op die prent wel de Tolpoort van Geervliet? In deze brochure, waarvan de inhoud voor een groot deel is gebaseerd op een onderzoek van Felix van Hoorn van de Stichting Oud-Geervliet, gaan we op zoek naar het antwoord.

Bernis.

Geervliet.

Tolplaats, handelsnederzetting en residentie

Eerst een stukje geschiedenis. Aan het einde van de twaalfde eeuw lag Geervliet aan de handelsrivier Bernisse, die toen honderden meters breed was. Kooplieden die over het water producten als textiel, zout, haring en potwerk vervoerden, moesten bij het dorp tol betalen. Die tol werd geheven in opdracht van de graven van Holland en aanvankelijk betaald in natura. De geïnde tolgoederen werden opgeslagen in een gebouw, het Tolhuis.

Met de groei van de handel nam het belang van Geervliet als tolplaats, en tegelijkertijd als handelsnederzetting, toe. Het dorp werd zelfs zo belangrijk, dat de landsheer (Nicolaas III, heer van Putten) er in 1308 zijn residentie vestigde: het Hof van Putten.

Dat de heren van Putten – in die tijd een veel groter gebied dan nu – hun heerlijkheid voortaan vanuit Geervliet bestuurden, gaf het dorp extra aanzien.

Stadsrechten: tussen privilege en last

In 1381 kreeg Geervliet stadsrechten. Daaraan waren privileges verbonden die het plaatsje eerst niet had. Zo kreeg Geervliet het recht op een eigen rechtspraak. Burgers konden geschillen voortaan bepleiten voor een rechtbank van 'gelijken'. Zij waren voor juridische zaken dus niet meer onderworpen aan het recht van de landsheer. Andere privileges waren onder meer het recht om een markt te organiseren en het recht om verdedigingswerken te bouwen.

Dat laatste privilege werd op den duur een zware last. Al in 1459, nog geen tachtig jaar na de verheffing tot stad, werd geschreven dat het stadje 'seer aerm' was en niet in staat 'om te onderhouden die torren ende mueren die bijnaer vallen en vergaen'.

Van stadse aspiraties tot boerendorp

Hoe kon het ooit zo welvarende Geervliet zo verarmen? Het keerpunt is aanwijsbaar: de Sint Elizabethsvloed van 1421. Deze rampzalige overstroming zorgde voor een blijvende verandering van allerlei waterlopen.

Het gevolg daarvan was een geleidelijke en onomkeerbare verzanding van de Bernisse. Kooplieden werden gedwongen andere vaarroutes te nemen, waardoor het belang van Geervliet als tol- en handelsplaats steeds verder afnam. Omstreeks 1540 werd de Tol verplaatst van Geervliet naar Dordrecht. Deze belasting bleef echter wel lange tijd Geervlietse tol heten; in Dordrecht heette het ontvangstkantoor dan ook de "Geervlietse toren". Uiteindelijk, in 1602, was de rivier zo'n onbeduidend stroompje geworden dat de veerdienst tussen Geervliet en Heenvliet vervangen kon worden door een brug. Ook hier werd vervolgens tol geheven; de brugtol. Omdat de brug in het verlengde van de toldijk lag bleef de naam van de poort heel toepasselijk.

Door de kracht van het water van de Sint Elizabethsvloed sijnelden de stadse aspiraties van Geervliet langzaam maar zeker weg. Het levendige tol- en handelsstadje werd een rustig boerendorp. De (voormalige) boerderijen rondom het oude centrum getuigen daar nog van.

1851: de Tolpoort gesloopt

Waren de 'torren ende mueren' die Geervliet omringden in 1459 al in slechte staat, in de eeuwen daarna zijn ze langzaam maar zeker verdwenen. Sommige delen van de Geervlietse vestingwerken zijn simpelweg ingestort. Andere werden afgebroken omdat ze door de slechte staat van onderhoud een gevaar vormden, of omdat ze in de weg stonden. Soms speelden beide overwegingen een rol, zoals bij het besluit de Tolpoort te slopen.

Omstreeks 1750 beschrijft een tijdgenoot de poort als een bescheiden doorgang die 'zeer naauw is' en niet anders heeft gedient 'als voor een simpele doorgang van menschen, in welke staat, schoon in ruïne, dezelve nog gevonden word'.

In 1803, zo vermeldt een bron, werd de Tolpoort beschouwd als een sta-in-de-weg voor het verkeer van en naar Brielle. Karren en koetsen werden steeds groter en breder, en konden nauwelijks meer onder de poort door. Vertragingen en opstoppingen waren het gevolg. En een andere weg was er niet. Toen de aansluiting op de Grindweg van Brielle naar Hekelingen werd gemaakt stond het inmiddels bouwvallige gebouw danig in de weg. In 1851 werd de poort, of wat ervan over was, gesloopt.

De tekening: een welkome verrassing

Kenners van de lokale geschiedenis hebben zich er altijd over verbaasd dat van de Geervlietse Tolpoort geen afbeeldingen bewaard zijn gebleven. Het ging immers om een gebouw dat er eeuwen heeft gestaan. Los daarvan was het de belangrijkste van de vier poorten die Geervliet had. Dat onlangs toch een afbeelding opdook, was dan een ook welkome verrassing.

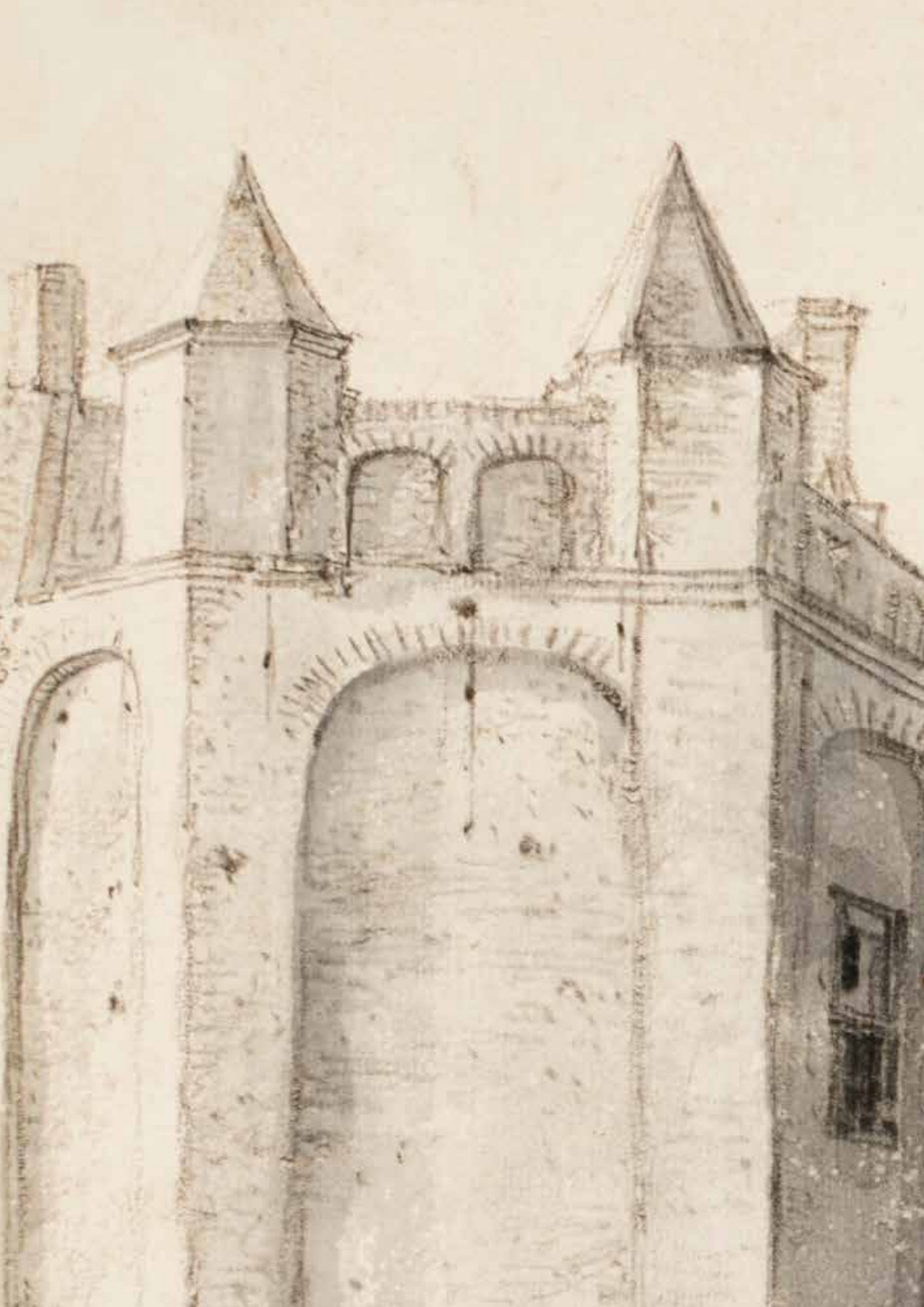
Toch is bij dit soort ontdekkingen een zekere scepsis op zijn plaats. Want is de poort op de tekening wel de Tolpoort van Geervliet? Kan hij bijvoorbeeld zo hoog zijn geweest? Is alles wat verder op de tekening te zien is, in overeenstemming met ander bronnenmateriaal? En is de tekening wel echt van de hand van de zeventiende-eeuwse tekenaar Roelant Roghman, zoals het opschrift vermeldt?

Ruim twaalf meter hoog, of toch niet?

Allereerst de hoogte van de Tolpoort. Gemeten naar de mensfiguren die onder de poort te zien zijn, moet het gebouw – zonder de torentjes – ruim twaalf meter hoog zijn geweest. Dat lijkt erg groot (en kostbaar). Toch is het aannemelijk dat het gebouw een flinke hoogte had. De tolheffing was heel belangrijk en de poort stond op een prominente plek, aan de kant van de Bernisse. Het was echt het visitekaartje van de stad. De tol was van de Grafelijkheid en werd geheven op de passerende handelsschepen. In Frankrijk betaal je nog steeds tol op snelwegen; nabijgelegen steden hebben daar niets mee van doen.

Dus hoog? Jazeker, maar hoe hoog? Hoewel van Roghman bekend is dat zijn tekeningen doorgaans zeer waarheidsgetrouw zijn, geeft hij ons hier een vertekend beeld. Dat komt door de te kleine figuren onder de poort. Roghman tekende zelden figuren en in dit geval is het zelfs jammer dat hij dat wel gedaan heeft. Door de kleine figuren lijkt het gebouw groter dan het was. Bekijken we de grootte van de ramen en de borstwering dan krijgen we een goed beeld van een grote poort te zien met een hoogte van zes á zeven meter.

Tolhuis, rommelig bouwsel en rondelen

Minstens zo interessant als de Tolpoort zelf, is wat er nog meer op de tekening te zien is. Aan de linkerkant zijn dat de contouren van een gebouw. Volgens archiefstukken heeft daar het Tolhuis gestaan, waar de tolgoederen werden opgeslagen toen de tol nog in natura werd geïnd.

Rechts van de poort is een rommelig bouwsel getekend. Dit strookt met de Geervlietse stadsrekeningen uit de jaren na 1600. Daarin staat dat ene Huijbrecht Bastiaansz. jaarlijks een erfpacht betaalt voor zijn huis 'op ende aen der steden muijr aende Tolpoort'. Rond 1646, toen de tekening van de Tolpoort zou zijn gemaakt, worden deze betalingen niet meer vermeld. Dit kan erop duiden dat het huis 'op en aan de stadsmuur' niet meer als woning in gebruik was en was vervallen tot wat we op de tekening zien. Inderdaad: een rommelig bouwsel.

Dat de Tolpoort op de tekening geen rondeel (halfronde uitbouw) heeft, terwijl in de stadsrekening van 1611 wel van rondelen sprake is, hoeft geen probleem te zijn. De opsteller van de stadsrekening heeft het immers over rondelen die met leien zijn gedekt. Hij bedoelde waarschijnlijk de siertorentjes op de poort. Echte rondelen, die dienden om het schootveld te verruimen voor de stadsverdediging, hadden zelden een dak.

Een echte Roghman, overtuigend bewijs

Dan is er nog de maker van de tekening, Roelant Roghman. De tekening is niet gesigneerd, maar dat liet Roghman vaker na. Volgens het opschrift is de tekening gemaakt in 1647. Roghman, een Amsterdamse kunstenaar die in die tijd door het land trok om kastelen en ruïnes te tekenen, was in 1647 inderdaad in Geervliet. Hij maakte onder meer tekeningen van het Hof van Putten. Het is zeer aannemelijk dat hij toen ook zo'n prominent gebouw als de Tolpoort heeft getekend. Kenners zijn er van overtuigd dat de tekening van zijn hand is.

Staat op de tekening de Tolpoort van Geervliet? Jazeker, de bewijzen zijn overtuigend. En hoewel er twijfels zijn over de hoogte, het gebouw moet heel imposant geweest zijn.

GEMEENTE
NISSEWAARD

Raadhuislaan 106
Postbus 25
3200 AA Spijkenisse

Telefoon 14 0181
gemeente@nissewaard.nl
www.nissewaard.nl

